

Səməd Vurğunun "Fərhad və Şirin" mənzum dramının tamaşasına Əfrasiyab Bədəlbəylinin yazdığı musiqi

Şahnəm Məmmədova,

Azərbaycan Milli Konservatoriyasının dissertantı

E-mail: sheb.87@mail.ru

"Xosrov və Şirin" rəvayəti Yaxın və Orta Şərq xalqlarının ədəbiyyatında ən çox müraciət edilmiş mövzulardandır. Bu rəvayətlərdə Səsanı şahı II Xosrovin xristian şahzadə Şirinlə olan məhəbbətindən bəhs edilir. Rəvayətin ilkin formalarında əsas mövzunu tarixi hadisələr əhatə edir. Lakin vaxt keçdikcə tarixi hadisələr öz yerini məhəbbət mövzusunə verir. Artıq XI əsrdə bir sıra şair və yazıçıların əsərlərində Xosrov, Şirin və Fərhad məhəbbət üçbucağına rast gəlirik.

Görkəmli fars şair Əbülqasim Firdovsi "Şahnamə" əsərində "Xosrov və Şirin" mövzusunə müəyyən dərəcədə yer verərək onu ilk dəfə yazılı ədəbiyyata gətirmişdir. Dahi şair Nizami Gəncəvi isə "Xosrov və Şirin" məhəbbət dastanının möhürünü vurub. Nizami Gəncəvinin ədəbi irsi özündən sonra bir sıra yaradıcı şəxslər üçün ilham mənbəyidir. O cümlədən xalq şairi Səməd Vurğun da dahi Nizami Gəncəvinin "Xosrov və Şirin" poeməsindən bəhrələnən yaradıcı şəxslər sırasındadır. Səməd Vurğunun "Fərhad və Şirin" əsərinin yazılma tarixi II Dünya müharibəsi arafəsinə təsadüf edir.

Azərbaycanın görkəmli bəstəkarı Əfrasiyab Bədəlbəyli xalq şairi Səməd Vurğunun iki əsərinin tamaşasına musiqi bəstələyib. Bəstəkar 1940-cı ildə şairin "Xanlar" pyesinə, 1941-ci ildə isə "Fərhad və Şirin" mənzum dramına musiqi yazır. Onu da nəzərə çatdıraq ki, hər iki əsərin premyerasında Əfrasiyab Bədəlbəyli həm də dirijor kimi çıxış etmişdir.

M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında səhnəyə qoyulmuş "Fərhad və Şirin" tamaşasının rejissoru Adil İsgəndarov, bədii tərtibatçısı Nüsrət Fətullayev, geyim eskizi Kazım Kazımov, tamaşanı canlandıran aktyorlar (hər rol iki aktyor tərəfindən oynanılıb) Fərhad – xalq artisti Ələsgər Ələkbərov və əməkdar artist Rza Əfqanlı, Şirin – əməkdar artist Fatma Qədri, Xosrov – ordenli artist Əjdər Sultanov, Azar baba – xalq artisti Əli Qurbanov və Kazım Ziya,

Məryəm – Fatma Qədri, Fitnə – Məhluqa Sadiqova və Əminə Solta-nova, Şapur – xalq artisti Sıdqi Ruhulla və Möhsün Sənani olmuşlar (1).

Səməd Vurğunun "Fərhad və Şirin" mənzum dramı 5 pərdə və 20 şəkildən, eyniadlı tamaşa isə 5 pərdə və 10 şəkildən ibarətdir. Tamaşadakı obrazlar dram ilə eynidir: Fərhad, Xosrov, Məhin banu, Şirin, Şapur, Məryəm, Azar baba, Vəzir, Fitnə, Şiruya, Ozan, asqarlar, kəndlilər və qızlar. Hadisələr dramda olduğu kimi Bərdədə və İranda cərəyan edir.

Tamaşanın musiqisində Əfrasiyab Bədəlbəyli iki leymotivdən bəhrələnmişdir. Birinci leymotiv Məhin banu ilə bağlıdır. Bildiyimiz kimi, Məhin banu əsərin qadın hökmdarı – Bərdə padşahı, eyni zamanda baş qəhrəmanlardan olan Şirinin anasıdır. O, xoş gündə öz xalqının yanında olur, xalq qəhrəmanı Fərhadı dəstəkləyir və qızının onunla izdivacına xeyir-dua verir. Qızı Şirinin oğurlanması xəbərini aldıqda xalqdan, Fərhadan kömək istəyir. Övladının həsrətinə dözməyən Məhin banu qızını bir daha görmədən gözlerini əbədi yumur.

Əfrasiyab Bədəlbəyli tamaşada az görünən bu obraz üçün kiçikxəcmli musiqi nömrəsi yazmışdır. Beş xanadan ibarət olan musiqi nömrəsində bəstəkar əsas mövzunun ifasını klarnet və violina tapşırıb. Leymotiv andırdığımız *Maestoso* templi bu musiqi nömrəsi tamaşanın I şəkildə iki dəfə, III şəkildə isə bir dəfə səslənməklə əsərin qadın hökmdarının səhnəyə gəlişini müşayiət edir.

Nümunə 1.

"Farhad və Şirin" tamaşasındakı növbəti leytmotiv əsərin ikinci həkmədr qəhrəmanı olan İran şahı Xosrov ilə bağlıdır. Xosrov obrazı əsərdə məhəbbət üçbucağının bir qolunu təşkil edir. O, ömrüböyüklü ulvi məhəbbət hisslərini yalnız Şirinə basladiy i ddiassındadır. Lakin məqsədində Azərbaycana hökmədranlik etmək də vardır. Şirin uğrunda mübarizədə Farhadla məğlub olduğunu gördükdə isə əhdini pozur. Hıyləyə al məqlə onları bir-birindən ayıraq Şirinə sahib olmağa çalışır. Öz övladı Şirənin nəfəsinə qurban gətərsə də, Xosrov Farhad ilə Şirinin də faciəvi sonluqluına səbəb olur. Bu baxımdan Xosrov Samad Vurğun dramının mənfəi qəhrəmanıdır.

Əfrasiyab Badəlbəyli Xosrov obrazı üçün iki musiqi mövzusu yazıb. İntonasiya və xarakter baxımından bir-birinə bənzəyən bu nömrələri "Xosrovun tantənəli gəlişi" və "Xosrovun zəngləri" adlandırılıb. Birinci nömrəni biz tamaşaşın IV şəkildə İran şahı Xosrovun öz sarayında səhnəyə gəldiyi zaman eşidirik. Altı xanədən ibarət "Xosrovun tantənəli gəlişi" musiqi nömrəsi birinci dəfə yarıya kimi, ikinci dəfə isə bütünliklə səslənir.

Nümunə 2.

Qeyd etdiyimiz ikinci – "Xosrovun zəngləri" musiqi nömrəsi isə V şəkildə iki dəfə, VIII şəkildə üç dəfə obrazın monoloqunun müşayiətində səslənərək bir növ leytmotiv xarakteri alır. Xosrov əsərin hər nə qədər mənfəi obrazı olsa da, bəstəkar yazdığı musiqi nömrəsindəki temp (*Maestoso*), dinamika (*ff*), melodikli, lad (Şur lad) və sairə xüsusiyyətləri ilə onun böyük şahlığı, bunluğa yanaşı, qəlbənin lirik cəhətlərini vurğulamağa çalışmışdır. Görünür, məhz bunlara görə Əfrasiyab Badəlbəyli tamaşaşda Xosrov obrazı ilə bağlı hər iki nömrəni Şur muğamının intonasiyaları üzərində qurmuşdur ("Şur" sözü fars dilindən tərcümədə eşq, sevgi və qəlməqəl deməkdir. Bu baxımdan Şur muğamı dinləyicidə şən, lirik əhvali-ruhiyyə yaradır).

Nümunə 3.

"Farhad və Şirin" dramında obrazlar üçün yazılmış yeganə mahnı "Fitnənin mahnısı"dır. Fitnə Samad Vurğun dramının ikincidərəcəli müsbət obrazı, Şirinin rəfiqəsiçir. Əsərböyü biz Fitnəni çox vaxt Şirinlə birgə izləyirik. O hər zaman Şirini Farhadın məhəbbətinə müsbət cavab verməsi üçün razı salmağa çalışır. Fitnənin tamaşaşdakı mahnısı Şirinə həsr edilmişdir. Period formasında yazılan mahnında bəstəkar sadə harmoniyalardan yararlanmış, bunluğa yanaşı, qulağaəyətlimli melodiyə yaratmağa müvəffəq olub. Mahnı vals tempində olsa da, onun xarakterində bir gəmgənlik vardır. Bu da süjetdən irəli gəlir. Əfrasiyab Badəlbəyli "Fitnənin mahnısı"nu tamaşaşın VII şəkildə daxil edib.

"Fitnənin mahnısı"nın sözləri Samad Vurğun dramının II şəkildə Bərdə yaylağında qızların Şirinin çadırı qarşısında oxuduqları mahnının sözlərindən götürülmüş:

*Oyan, oyan, gözəl Pari,
Unut gətsin bu qamları.
Oyan, əpsün ağ üzündən
İlk baharın xoş saharı.*

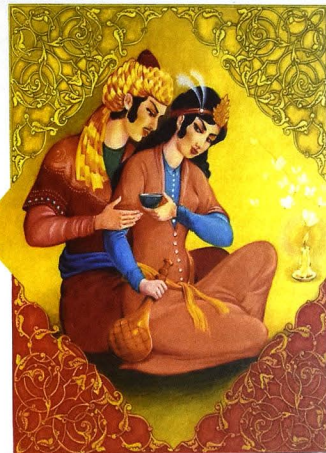
İstər Samad Vurğunun dramında, istərsə də eyniadlı tamaşaşda xalq obrazına geniş yer verilib. Xalq obrazı əsasən baş qəhrəman Farhad ilə birgə, ona dəstək kimi təqdim olunur. Təsəffüf deyil ki, tamaşaş Farhadın qala tikməyini xalqın bayram etməsi ilə başlayır. Eyni zamanda sonluqlu da xalq faciəvi həyat yaşayan qəhrəmanlarının bəstəndədir.

Bəstəkar Əfrasiyab Badəlbəylinin tamaşaş üçün yazdığı ilk nömrə "Xalq bayramı" adlanır. Nömrə kütləvi səhnə üzün nəzərdə tutulmuşdur. Giriş və kodalı üçhissəli formada yazılan nömrə sadə harmoniyalar üzərində qurulub. Musiqi özündə "Yalı" rəqəsinə təcəssüm etdirir. "Yalı" rəqəsi isə xalqın birliliyini simvolu kimi qavranə bilər. "Xalq bayramı" musiqi nömrəsi tamaşaşın I şəkildə iki dəfə xalq qəhrəmanı Farhadın xalqla birgə təsvir olunduğu səhnədə səslənir.

"Farhad və Şirin" tamaşaşında xalqla bağlı yazılmış musiqi nömrələrinin sırasında II şəkildə səslənən "Qızların mahnısı" da daxilidir. Əsərdə qeyd etdiyimiz kimi, zəhmətkeş xalq Farhadla birgə göstərilirdiyi halda, Şirin də çox vaxt qızların ahatəsində görünür. Qızlarla birgə rəqs edir, mahnı oxuyur, məclisə gedir, eyni zamanda dərdini onlarla bölüşür. Period formasında olan "Qızların mahnısı"nda bəstəkar bərsəslə xordan istifadə etmişdir. Orkestrdə isə fleyta və klarnet xorun ifa etdiyi mövzunu təkrarlayır. Bu kiçikxəcmli mahnı Şirinə dəstək və təsəlli xarakteri daşıyır.

Tamaşaşın V şəkildə biz "Qızların çıxışı" və "Rəqs" nömrələri ilə rastlaşırıq. Lakin buradakı "qızlar" Şirinin atfəridə olan "qızlar" obrazından fərqlənərək kontrast yaradır. Əgər Şirinin rəfiqələri onunla birgə əsərin səltıq, pəklilik rəmzi hesab olundursada, V şəkildəki qızlar isə İran şahı Xosrovun sarayının sakinləridir. Onların vəzifəsi öz şahları üçün rəqs etmək və onu ayardırmakdır. Kiçikxəcmli (8 xanəli) "Qızların çıxışı" nömrəsi "Rəqs" nömrəsinə giriş kimi qavranə bilər. "Rəqs" giriş (eyni zamanda rəqəsin sonunda səslənir) və dörd period üzərində qurulmuşdur. Saray mühitini təsvir edən vals tempəli, şən xarakterli rəqs Xosrovun keyfi məclisləri şənəndirir, obrazın içkiyə və qadınlarla düşkünlüyünü göstərir.

Nümunə 4.

Tamaşaşda bir sıra musiqi nömrələri də vardır ki, təsviredici xarakter daşıyır. Bildiyimiz kimi, bu xüsusiyyət teatr musiqisinin ən önəmli funksiyalıdır. Tamaşaşdakı təsviredici musiqi nömrələrindən biri "Qacırmta" (Töfər) adlanır. Nömrə tamaşaşın II, III və VIII şəkillərində səhnədə aktyor hərəkətlərinin dinamik inkişafını müşayiət edir. Buraya həm də Şirinin hıylə ilə İrana qaçırılması səhnəsi də daxildir. Bütün bunların təsvirini bəstəkar musiqisində çox dolğun şəkildə vermişdir. Belə ki, *Presto* tempəli musiqi bütün orkestrin ilk dörd xanəni nöqtəli səltıqlıq və onaltılıq notların qruplaşmasını ifadəsi ilə başlayır. 5-ci xanədən başlayaraq solo trubanın ifasında nömrənin həyəcan və təşviş dolu əsas mövzusunu eşidirik. Mövzusun sonrakı inkişafı fleyta, klarnet və violinin imitasiyası hesabına davam edir. 13-cü xanədən yənə də trubanın (lakin bu dəfə bir oktava zill), 22, 34, 54 və 63-cü xanələrdən isə fleyta, klarnet və violinin əsas mövzunu yenidən ifadə etməsi ilə davam edir. Beləliklə, əsas mövzu nömrədə bir növ rəfren rolunu oynayır və nömrə adınad "qacırmta" fikrinin aktuallığını sona kimi saxlamağı bacarır.

"Farhad və Şirin" tamaşaşının növbəti təsviredici musiqi nömrəsi II və VII şəkillərdə səslənən "Səhərin açılışı" (Paccetir) nömrəsidir. *Andante* tempəli nömrənin əsas mövzusu fleyta və solo violinin ixtiyarına verilmişdir. Nömrədə sekvensiyalı triollar çox rast gəlinir.

Musiqinin xarakterində təbiət təsviri, adında olduğu kimi, səhərin açılışı, yeniliyin başlanğıcı vardır.

Tamaşanın sonuncu təsviredici musiqisi "Final" nömrəsidir. Bil-diyimiz kimi, Səməd Vurğun dramında sonluq faciə ilə nəticələnir. Sevnələr bir-birinə qovuşmadan gözəllərini əbədiyyətə yumurlar. Bəstəkar Əfrasiyab Bədəlbəyli bu acı sonluğu "Final" musiqisində melodiya, temp, musiqinin xarakteri, orkestrləşmə və sairə ilə təsvir etməyə çalışıb.

Bunlardan əlavə, tamaşanın II şəkildəki "Solo fleyta", V və VI şəkildəki "Trubanın signalı" və "Presto", VIII şəkildəki "Duet" musiqi nömrələri təsviredici melodiyalardır (bəstəkar tamaşaya yazdığı musiqinin partiturasının alyazmasında sadələşdirmiş nömrələri belə adlandırır). Partituranın əvvəlində adları qeyd olunan "Üvertürə", "Solo fleyta", "Trubanın signalı", "Aşıqsağağı" və "Presto" adlı nömrələrin notlarını bəstəkar partitüraya daxil etməmişdir (arxivdə apardığımız araşdırma zamanı adlarını qeyd etdiyimiz nömrələrin not yazlarına rast gəlmədik. Zənnimizcə, onlara lazımı diqqət yetirilmədiyindən itib).

Əfrasiyab Bədəlbəylinin "Fərhad və Şirin" tamaşasına yazdığı mu-

siqi nömrələrini nəzərdən keçirərək görürük ki, baş qəhrəmanlar olan Fərhad və Şirin ilə bağlı musiqi nömrəsi bəstələməyib. Görünür, bəstəkar qəhrəmanların çıxışlarının məhz söz ilə, musiqi müşayiətsiz tamaşaçıya çatdırılmasını daha münasib hesab etmişdir. Yazılan musiqidə daha çox klassik sadə harmoniyalara üstünlük verib. Milli musiqimizə meyillilik isə kiçik istisnaları nəzərə alsaq, o qədər də çox deyildir. Musiqi nömrələri öz quruluşuna görə də sadədir. Partitüraya nəzər saldıqda isə görürük ki, nömrələrdəki mövzular daha çox fleyta, klarnet və violon alətlərinin ifasına tapşırılıb.

Təəssüf hissi ilə onu da qeyd edək ki, xalq şairi Səməd Vurğunun "Fərhad və Şirin" mənzum dramının tamaşasına yazılmış bu musiqi nömrələrinin bəstələnməsindən 80 ilə yaxın vaxt keçməsinə baxmayaraq hələ də notlar çap olunmamışdır. Partituranın alyazma olması ilə yanaşı, bəzi nömrələrin karandaş ilə yazılması həm onların istifadəsini çox çətinləşdirir, həm də artıq yox olmaq təhlükəsindədir.

Səməd Vurğunun "Fərhad və Şirin" tamaşasına Əfrasiyab Bədəlbəylinin bəstələdiyi musiqi tanınmış bəstəkar B.İ. Zeydmanın üçün ilham mənbəyi olmuş və o, 1954-cü ildə tamaşanın musiqisi əsasında simfonik orkestr üçün rapsodiya yazmışdır. ♦

Ədəbiyyat:

1. İsgəndarov A. "Fərhad və Şirin". "Ədəbiyyat qəzeti". 1 noyabr 1941-ci il.
2. Səməd Vurğun. Seçilmiş əsərləri. 5 cildə, IV cild. B.–2005, "Şərq-Qərb", s. 136–266.
3. Q.Bəqəli. "Səməd Vurğunun "Fərhad və Şirin" dramı ilə Nizaminin "Xosrov və Şirin"-inin ədəbi əlaqəsi". Şərq ədəbiyyatında Xosrov və Şirin mövzusu. Bakı: "Elm"–1970, səh. 344.
4. S.Vurğun. "Azərbaycan sovet ədəbiyyatı və Nizami". "Ədəbiyyat qəzeti". 12 iyun 1947-ci il. №16.
5. M.S.Əfəndiyev. "Fərhad və Şirin" operasının II resenziyası. "İnqilab" qəzeti, 1914, 20 yanvar, 557 s.
6. A.B. Bədəlbəyli. "Фархад и Ширин". Партитура. Музыка к спектаклю. Фонд №595, с. 1, сах. в. №52, 1941-ci il, 39 сах.

Резюме

В данной статье говорится о музыке, сочиненной видным композитором Афрасиябом Бадальбейли к драме в стихах народного поэта Самеда Вургун "Фархад и Ширин". Сделан анализ музыки как в общем контексте спектакля, так и музыкальных номеров каждого образа в отдельности.

Ключевые слова: Самед Вургут, Афрасияб Бадальбейли, музыка к спектаклю, образ, драма.

Summary

In the article it is talked about the music composed by our outstanding composer Afraziyab Badalbeyli for our national poet Samad Vurgun's stage drama "Farhad and Shirin". Here is analyzed musicals that written for different types of characters according to the general harmony of spectacle.

Key words: Samad Vurgun, Afraziyab Badalbeyli, music for the play, character, drama.